Chris Harman:
Profeten och proletariatet

[Från International Socialism*, hösten 1994. Delar av en skrift som gavs ut av brittiska* Socialist Workers Party. *De delar som utelämnats rör specifika länder och är inte helt aktuella. Hela pamfletten finns på engelska på www.marxists.org. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]*

Inledning

Åtminstone sedan den iranska revolutionen 1978-1979 har politiken både i Mellanöstern och utanför den dominerats av islamistiska rörelser. Dessa rörelser har i väst ömsom beskrivits som ”islamisk fundamentalism”, ”islamism”, ”integralism”, ”politisk islam” och ”islamistiskt återupplivande”, och står för en ”pånyttfödelse” av samhället genom att återvända till profeten Muhammeds ursprungliga lära. De har blivit en stark kraft i Iran och Sudan (där de fortfarande har makten), Egypten, Algeriet och Tadzjikistan (där de är indragna i hård väpnad kamp mot staten), Afghanistan (där rivaliserande islamistiska rörelser ända sedan den pro-ryska regeringen föll samman har fört krig mot varandra), den ockuperade västbanken (där deras militans utmanar PLO:s gamla makt över det palestinska motståndet), Pakistan (där de utgör en avsevärd del av oppositionen) och på senaste tiden Turkiet (där Välfärdspartiet ha tagit makten i Istanbul, Ankara och många andra kommunstyrelser).

Dessa rörelsers tillväxt har blivit en enorm chock för den liberala intelligentsian och har skapat en våg av panik bland personer som trodde att den ”modernisering” som följde på antikoloniala kampens seger på 1950- och 1960-talen oundvikligen skulle leda framåt mot mer upplysta och mindre förtryckande samhällen.[1]

Istället har de fått uppleva en tillväxt av krafter som verkar titta tillbaka mot ett mer inskränkt samhälle som tvingar in kvinnor i purdah,[*] använder terror för att krossa det fria tänkandet och hotar med de mest barbariska straff för de som trotsar dess påbud. I länder som Egypten och Algeriet ansluter sig liberalerna nu till staten, som tidigare har förföljt och fängslat dem, under dess krig mot de islamistiska partierna.

Men det är inte bara liberalerna som har blivit förvirrade av islamismens uppgång. Även vänstern har blivit det. Den har inte vetat hur den ska reagera på något som de betraktar som en upplysningsfientlig lära som stöds av de traditionellt reaktionära krafterna och röner framgångar bland några av samhällets fattigaste skikt. Det har lett till två motsatta sätt att närma sig frågan.

Den första har varit att se islamismen som reaktionen förkroppsligad, som en sorts fascism. Det var exempelvis den inställning som den dåvarande vänsterakademikern Fred Halliday intog direkt efter den iranska revolutionen, och talade om den iranska regimen som ”islam med ett fascistiskt ansikte”.[2] Det är en taktik som en stor del av den iranska vänstern kom att anta efter Khomeini-

1 Således kunde en insiktsfull analys av det muslimska brödraskapet i Egypten från 1969 dra slutsatsen att försöket att återuppliva rörelsen i mitten av 1960-talet ”var ett förutsägbart utslag av de fortsatta spänningar som orsakats av en hela tiden allt mindre grupp aktiva och alltmer marginaliserade individer, som är hängivna en allt mindre relevant muslimsk 'uppfattning' om samhället.” (R P Mitchell, *The Sociey of the Muslim Brothers*, London 1969, s vii.)

* **Purdah** är ett religiöst och kulturellt begrepp som innebär att kvinnor inte ska bli sedda av främmande män. Det omfattar både att män och kvinnor ska skiljas åt och att kvinnor ska täcka sina kroppar och dölja sina former. Purdah förekommer i muslimska kulturer samt bland hinduer – öa.

2 Artikel i *New Statesman* 1979, som Fred Halliday själv citerar i ”The Iranian Revolution and its Implications”, *New Left Review* 166, november-december 1987, s 36.

regimens konsolidering 1981-1982. Och den accepteras av en stor del av vänstern i Egypten och Algeriet idag. Således har till exempel en algerisk revolutionärt marxistisk grupp hävdat att det islamistiska FIS' principer, ideologi och politiska aktioner ”är samma som Nationella frontens i Frankrike”, och att det är en ”fascistisk strömning”.[3]

Denna analys leder lätt till den praktiska slutsatsen att bygga politiska allianser för att till varje pris stoppa fascisterna. Således drog Halliday slutsatsen att vänstern i Iran hade gjort ett misstag när den inte förenade sig med den ”liberala borgarklassen” 1979-1981 gentemot ”Khomeinis reaktionära idéer och politik”.[4] I dagens Egypten stöder vänstern, under påverkan av den ledande kommunistiska traditionen, i själva verket staten i dess krig mot islamisterna.

Den motsatta inställningen har varit att se de islamistiska rörelserna som de förtrycktas ”progressiva”, ”anti-imperialistiska” rörelser. Det var den ståndpunkt som intogs av större delen av den iranska vänstern under den första perioden av revolutionen 1979, då det sovjetinfluerade Tudehpartiet, majoriteten av gerillaorganisationen Fedayeen och den vänsterislamistiska Folkets mujahedin, alla karakteriserade krafterna bakom Khomeini som ”den progressiva småbourgeoisien”. Slutsatsen av denna inställning var att Khomeini förtjänade ett så gott som okritiskt stöd.[5] Ett kvarts sekel tidigare intog de egyptiska kommunisterna samma ståndpunkt gentemot det muslimska brödraskapet, och uppmanade dem att förena sig i ”en gemensam kamp mot Nassers och hans 'engelska och amerikanska stöttepelares' 'fascistiska diktatur'.”[6]

Jag vill hävda att båda ståndpunkterna är felaktiga. De lyckas inte förstå den moderna islamismens klasskaraktär eller se dess förhållande till kapitalet, staten och imperialismen.

Islam, religion och ideologi

Förvirringen börjar ofta med en oklarhet om själva religionens makt. Religiösa personer ser den som en historisk kraft i sig själv, både på gott eller ont. Det gör också de flesta anti-kyrkliga och fritänkande borgare. För dem är kampen mot de religiösa institutionernas och vetenskapsfientliga teoriernas inflytande i sig själv en väg till mänsklighetens befrielse.

Men trots att de religiösa institutionerna och idéerna helt klart spelar en roll i historien så äger det inte rum åtskilt från resten av den materiella verkligheten. Religiösa institutioner med sina olika nivåer av präster och lärare uppstår i ett visst samhälle och samverkar med detta samhälle. När samhället förändras kan de bara leva vidare om de hittar sätt att förändra sina egna stödjepunkter. Således har exempelvis en av världens största religiösa institutioner, den romersk-katolska kyrkan, som uppstod under den sena antiken och överlevde genom att först under 1.000 år anpassa sig till det feodala samhället och sedan med stor möda till det kapitalistiska samhället som ersatte feodalismen, under denna process förändrat en stor del av innehållet i sina egna läror. Folk har alltid kunnat ge olika tolkningar av den religiösa tro de har, beroende på sin egen materiella situation, sitt förhållande till andra människor och de konflikter de dras in i. Historien är full av exempel på att personer med nästan identisk religiös tro under stora samhällskonflikter hamnar på motsatta sidor. Det hände under de samhälleliga omvälvningar som svepte över Europa under feodalismens stora kris under 1500- och 1600-talen, då Luther, Calvin, Munzer och många andra ”religiösa” ledare gav sina

3 Intervju med Algeriska kommunistiska rörelsen (MCA) i *Socialisme Internationale*, Paris juni 1990. MCA existerar inte längre.

4 F Halliday, *op cit*, s 57.

5 För en redogörelse för det stöd som olika vänsterorganisationer gav islamisterna, se P Marshall, *Revolution and Counter-Revolution in Iran*, London 1988, s 60-68 och 2 89-92; Moaddel, *Class, Politics and Ideology in the Iranian Revolution*, New York 1993, s 215-218; V Moghadan, ”False Roads in Iran”, *New Left Review*, s 166.

6 Pamflett som citeras i R P Mitchell, *op cit*, s 127.

anhängare en ny världsbild genom att omtolka bibelns texter.

I detta avseende är inte islam annorlunda än andra religioner. Den uppstod i ett sammanhang, i ett handelssamhälle i städerna i 600-talets Arabien, mitt i ett samhälle som fortfarande till största delen var organiserat på stambasis. Den blomstrade i en rad stora imperier som skapades av några av de personer som accepterade dess lära. Den är än idag officiell ideologi i flera kapitalistiska stater (Saudiarabien, Sudan, Pakistan, Iran, etc), och även inspiratör till många motståndsrörelser.

Den har kunnat överleva i så olika samhällen genom att den har kunnat anpassa sig till olika klassintressen. Den har fått pengar för att bygga sina moskéer och anställa sina predikanter från i tur och ordning Arabiens handelsmän, de stora imperiernas byråkrater, godsägare och handelsmän, och den moderna kapitalismens industriägare. Men på samma gång har den erövrat folkmassornas lojalitet genom att föra fram ett budskap som ger tröst till de fattiga och förtryckta. Hela tiden har dess budskap gått balansgång mellan att lova lite skydd åt de förtryckta och ge de utsugande klasserna skydd mot alla revolutionära omvälvningar.

Så islam betonar att de rika måste betala 2,5% i islamisk skatt (*zakat*) som hjälp åt de fattiga, att härskarna måste styra på ett rättvist sätt, att män inte får behandla sina fruar illa. Men den ser också de fattigas expropriering av de rika som stöld, vidhåller att olydnad mot en ”rättvis” regering är ett brott som ska bestraffas med lagens hela kraft, och ger kvinnor färre rättigheter än män inom äktenskapet vad gäller arv, eller barnen i händelse av skilsmässa. Den tilltalar både rika och fattiga genom att reglera förtrycket, både som ett bålverk mot ännu hårdare förtryck och ett bålverk mot revolutionen. Precis som kristendomen, hinduismen eller buddhismen är den hjärtat i en hjärtlös värld och folkets opium.

Men inte någon samling teorier kan tilltala olika klasser så mycket, i synnerhet när samhället skakas av sociala omvälvningar, om den inte är full av tvetydigheter. Den måste vara öppen för olika tolkningar, även om de får anhängarna att flyga på varandra.

Detta har gällt islam så gott som ända sedan den uppstod. Efter Muhammeds död 632 e Kr, bara två år efter att islam hade erövrat Mecka, bröt det ut oenighet mellan anhängarna till Abu Bakr, som blev den första kalifen (efterträdare till Muhammed som ledare för islam) och Ali, make till profetens dotter Fatima. Ali påstod att en del av Abu Bakrs domstolsutslag var grymma. Meningsskiljaktigheterna växte tills rivaliserande muslimska arméer stred mot varandra vid Kamelslaget, som ledde till 10.000 döda. Det var ur denna oenighet som uppdelningen i sunni- och shiaversionerna av islam uppstod. Det var bara den första av många splittringar. Det uppstod upprepade gånger grupper som hävdade att de förtryckta led under de gudlösas makt och krävde en återgång till den ursprungliga ”rena” islam från profetens tid. Som Akbar S Ahmed säger:

> Under islams hela historia skulle muslimska ledare komma att förespråka en övergång till idealet... De gav ofta uttryck åt diffusa etniska, sociala eller politiska rörelser... Grunden lades för hela det varierande spektret inom det islamska tänkandet, från shia med sina förgreningar som ismailiterna, till mer tillfälliga rörelser... Den muslimska historien är full av mahdi* som lett revolter mot den rådande makten och ofta dött under dessa försök... Ledarna har ofta varit fattiga bönder och från sämre lottade etniska grupper. Att använda islamska begrepp har stärkt deras känsla av utarmning och har befäst rörelsen.[7]

Men inte ens islams huvudfåra är en enhetlig samling trossatser, åtminstone inte i sin folkliga form. Utbredningen av religionen över hela regionen från Atlantkusten i nordvästra Afrika till Bengaliska

---

* **Mahdi**, den (av Gud) vägledde är enligt islam den härskare som ska komma som världens befriare och grunda det tusenårsrike som ska föregå den yttersta domen – öa.

7 A S Ahmed, *Discovering Islam*, New Delhi 1990, s 61-64.

viken innebar att det införlivades folk i det islamska samhället som förde in många av sina gamla religiösa seder i islam, även om de gick emot en del av islams ursprungliga läror. Så det folkliga islam innefattar ofta dyrkan av lokala helgon eller heliga reliker, trots att den ortodoxa islam betraktar sådana seder som hädisk avgudadyrkan. Och det finns en mångfald av sufiska brödraskap som, även om de inte utgör en formell medtävlare till den traditionella islam, betonar mystiska och magiska upplevelser som många fundamentalister finner stötande.[8]

I ett sådant läge handlar uppmaningar att återvända till sederna från profetens tid i själva verket inte om att bevara det förflutna utan om att omforma folkets beteende till något helt nytt.

Detta har gällt det senaste seklets islamistiska väckelserörelse. Den uppstod som ett försök att förstå det kapitalistiska Europas materiella erövring och kulturella omvandling av Asien och Nordafrika. Förnyarna hävdade att detta bara hade varit möjligt tack vare att de ursprungliga islamiska värderingarna hade förvanskats av de stora medeltida imperiernas världsliga strävanden. Det enda sättet att pånyttfödas var att återuppliva islams ursprungliga anda som den uttrycktes av de första fyra kaliferna (eller av Ali för shiiterna). Det var i denna anda som till exempel Khomeini kunde fördöma praktiskt taget hela islams historia under de senaste 1.300 åren:

> Tyvärr varade det sanna islam bara under en kort tid efter sitt grundande. Först åsamkade umayyaderna [den första arabiska dynastin efter Ali] och sedan abbasiderna [som besegrade dem 750 e Kr] islam alla möjliga sorters skada. Senare fortsatte kungarna som regerade över Iran längs samma väg. De förvrängde fullständigt islam och satte något helt annat i dess ställe.[9]

Så trots att både dess försvarare och motståndare kan framställa islamismen som en traditionalistisk lära som grundas på ett avvisande av den moderna världen, så är saker och ting i själva verket mer komplicerade än så. Strävandena att på nytt skapa ett mytiskt förflutet innebär inte att det nuvarande samhället lämnas orört, utan att det stöps om. Dessutom kan inte denna omvandling syfta till att skapa en exakt kopia av 600-talets islam, eftersom islamisterna inte avvisar det existerande samhällets samtliga delar. På det stora hela accepterar de den moderna industrin, modern teknologi och mycket av den vetenskap som den grundar sig på – i själva verket hävdar de att islam, såsom varande en förnuftigare och mindre vidskeplig lära än kristendomen, står mer i samklang med den moderna vetenskapen. Så ”förnyarna” försöker faktiskt genomföra något som inte funnits tidigare, något som förenar gamla traditioner med det moderna samhällslivet.

Det betyder att det är fel att bara kalla alla islamister ”reaktionära”, eller likställa ”islamisk fundamentalism” i sin helhet med den sorts kristen fundamentalism som är det republikanska partiets starkaste stöd i USA. Personer som Khomeini, ledarna för de rivaliserande Mujahedin-grupperna i Afghanistan eller det algeriska FIS' ledning kan använda traditionalistiska teman och vädja till utdöende samhällsgrupper, men de vänder sig också till radikala strömningar som skapas när kapitalismen förvandlar samhället. Med syftning på islamisterna i Afghanistan hävdar Oliver Roy att:

> Fundamentalismen är helt olik [traditionalismen]: för fundamentalismen är det av yttersta vikt att gå tillbaka till de heliga skrifterna och skingra traditionens villfarelser. Den söker alltid en återgång till en tidigare stat: den kännetecknas av sedvänjan att läsa om texter och leta efter ursprunget. Fienden är inte moderniteten utan traditionerna, eller inom islams ramar snarare allt som inte är profetens traditioner. Detta är verkliga reformer...[10]

---

8 För en redogörelse för sufismen i Afghanistan, se O Roy, *Islam and Resistance in Afghanistan*, Cambridge 1990, s 38-44. För sufismen i Indien och Pakistan, se A S Ahmed, *op cit*, s 90-98.

9 I Khomeini, *Islam and Revolution*, Berkeley 1981, citerat i A S Ahmed, *op cit*, s 31.

10 O Roy, *op cit*, s 5. En ledande islamist och ledare för det sudanesiska islamska brödraskapet, Hassan al-Turabi, hävdar exakt samma sak och kräver en islamisering av samhället eftersom ”religionen kan bli en ytterst kraftfull motor för utvecklingen”. (*Le nouveau reveil de l'Islam*, Liberation, Paris, 5 augusti 1994.)

Det traditionalistiska islam är en ideologi som försöker bevara en samhällsordning som undermineras av kapitalismens utveckling – eller åtminstone, enligt den version som förespråkas av den härskande familjen i Saudiarabien, att återvända till denna samhällsordning för att dölja den gamla härskande klassens omvandling till moderna kapitalister. Islamismen är en ideologi som, trots att den vädjar till några av samma teman, försöker omvandla samhället, inte konservera det på det gamla sättet. Av denna orsak är egentligen inte ens begreppet ”fundamentalism” riktigt passande. Som Abrahamian har noterat:

> [antyder] beteckningen ”fundamentalism”... religiös stelbenthet, intellektuell renhet, politisk traditionalism, till och med samhällelig konservatism och att de heliga skrifternas läror är en central princip. ”Fundamentalism” antyder att man avvisar den moderna världen.[11]

Men i själva verket har rörelser som Khomeinis rörelse i Iran grundat sig på en ”ideologisk anpassningsförmåga och intellektuell flexibilitet, med politiska protester mot den rådande samhällsordningen, och med samhällsekonomiska frågor som underblåser en massopposition mot status quo.”[12]

Ändå suddar man ofta ut skillnaderna mellan islamism och traditionalism. Just på grund av att föreställningen om social pånyttfödelse lindas in i ett religiöst språk är den öppen för olika tolkningar. Den kan helt enkelt betyda att göra slut på ”degenererade vanor” genom att återvända till den sorts uppträdande som påstås ha föregått ”kulturimperialismens” ”förvanskning” av islam. Betoningen ligger på kvinnlig ”måttlighet” och att bära slöja, ett slut på den ”promiskuösa” könsblandningen på skolor och arbetsplatser, motstånd mot populärmusiken från väst och så vidare. Således kan en av det algeriska FIS' mest populära ledare, Ali Belhadj, fördöma det ”våld” mot muslimer som beror på en ”kulturell invasion”:

> Vi muslimer menar att den allvarligaste form av våld som vi har drabbats av inte är fysiskt våld, som vi är redo för... [utan] det våld som utgör ett angrepp mot det muslimska samhället genom att införa en djävulsk lagstiftning istället för *sharia*...
> Finns det något värre våld än det våld som består av att uppmuntra det som Gud har förbjudit? De öppnar vinfabriker, djävulens verk, och de skyddas av polisen...
> Kan man tänka sig ett värre våld än den kvinna som bränner sin schalett offentligt, inför allas ögon, och säger att familjelagstiftningen bestraffar kvinnan och får stöd från omanliga, halvmän och transsexuella...
> Det är inte våld att kräva att kvinnorna stannar hemma, i en atmosfär av kyskhet, tillbakadragenhet och ödmjukhet, och att hon bara går ut vid de nödvändiga tillfällen som lagstiftaren anger... att kräva att könen skiljs åt bland studenter och att det inte finns den obehagliga blandning som ger upphov till sexuellt våld...[13]

Men pånyttfödelse kan också innebära att utmana staten och delar av imperialismens politiska makt. Således stängde de iranska islamisterna verkligen USA:s största ”avlyssningsstation” i Asien och tog kontrollen över USA:s ambassad. Hizbollah i södra Libanon och Hamas på Västbanken och i Gaza har spelat en avgörande roll under den väpnade kampen mot Israel. Det algeriska FIS organiserade faktiskt jättelika demonstrationer mot USA:s krig i Irak – trots att det innebar att de blev av med sitt ekonomiska stöd från Saudiarabien. I vissa fall kan pånyttfödelse till och med betyda stöd till den materiella kampen mot utsugningen av arbetare och bönder, som med fallet med iranska Mujahedin 1979-1982.

De olika tolkningarna av pånyttfödelse vänder sig givetvis till olika samhällsklasser. Men det

---

11 E Abrahamian, *Khomeinism*, London 1993, s 12.
12 *Ibid*.
13 ”Vem är skyldig till våld?”, i *l'Algerie par les Islamistes*, redigerad av M Al-Ahnaf, B Botivewau och F Fregosi, Paris 1990, s 132 ff.

religiösa språkbruket kan förhindra de inblandade att inse skillnaderna mellan varandra. Under stridens hetta kan enskilda personer blanda ihop innebörden så att kampen mot att avtäcka kvinnan kan ses som en kamp mot oljebolagen från väst och folkmassornas bottenlösa fattigdom. I Algeriet i slutet av 1980-talet gjorde sig således Belhadj

> till röst för alla de som inte hade något att förlora... Han uppfattade islam i sin allra renaste form i enlighet med skrifterna och förespråkade en strikt tillämpning av deras påbud... Varje fredag förklarade Belhadj krig mot hela världen, judar och kristna, sionister, kommunister och sekulariserade, liberaler och agnostiker, regeringarna i väst och öst, arabiska eller muslimska statsöverhuvuden, västinfluerade partiledare och intellektuella var favortimål för hans predikningar en gång i veckan.[14]

Men bakom dessa förvirrade idéer fanns verkliga klassintressen.

Islamismens klassbas

Islamismen har uppstått i samhällen som har drabbats av kapitalismens effekter – först i form av imperialismens yttre erövring och sedan alltmer genom den omvandling av de inhemska samhällsförhållandena som följde på uppkomsten av en lokal kapitalistklass och skapandet av en självständig kapitalistisk stat.

Gamla samhällsklasser har ersatts av nya, om än inte omedelbart eller på ett entydigt sätt. Det som ägt rum är vad Trotskij kallade ”ojämn och sammansatt utveckling”. Till det yttre har kolonialismen försvunnit, men de stora imperialistiska staterna – i synnerhet USA – fortsätter att använda sin militära styrka som förhandlingsmedel för att påverka produktionen av Mellanösterns enda större tillgång, olja. Inrikespolitiskt har statligt understöd – och ofta ägande – lett till utvecklingen av en del storskalig modern industri, men stora delar av den ”traditionella” industrin finns kvar och grundar sig på ett stort antal små verkstäder där ägaren jobbar tillsammans med några få arbetare, ofta från hans egen familj. Jordreformerna har förvandlat en del bönder till moderna kapitalistiska lantbrukare – men trängt undan många fler och lämnat dem med lite eller ingen jord, och på så sätt tvingat dem att komplettera sitt levebröd med tillfällighetsarbeten i verkstäderna eller på marknader i de utbredda slumområdena. En kraftig utbyggnad av utbildningssystemet utexaminerar stora mängder gymnasie- och universitetsstudenter, men de har alltför få möjligheter till jobb inom ekonomins moderna sektorer och sätter sitt hopp till att få en plats i den statliga byråkratin, samtidigt som de skaffar sitt levebröd med hjälp av småjobb inom den informella sektorn – skaffa kunder till butiksägarna, fungera som turistguider, sälja lotter, köra taxi och så vidare.

De senaste 20 årens världsekonomiska kris har förvärrat alla dessa motsättningar. De moderna industrierna har upptäckt att den nationella ekonomin är alltför liten för att de ska kunna fungera effektivt, medan världsekonomin är alltför konkurrenskraftig för att de ska överleva utan statligt skydd. De traditionella industrierna har i allmänhet inte lyckats modernisera sig utan statligt stöd, och de kan inte kompensera för den moderna industrins misslyckande att skaffa jobb åt den svällande stadsbefolkningen. Men några få sektorer har lyckats upprätta egna band till det internationella kapitalet och motsätter sig alltmer statens makt över ekonomin. De rika i städerna handlar i allt större utsträckning de lyxvaror som finns tillgängliga på världsmarknaden och skapar allt större förbittring bland tillfällighetsarbetare och arbetslösa.

Islamismen utgör ett försök att få personer som uppfostrats att respektera traditionella islamska idéer att förlika sig med dessa motsättningar. Men den får inte samma stöd inom samhällets alla delar. Ty vissa delar anammar en modern sekulär borgerlig eller nationalistisk ideologi medan andra

14 *Ibid*, s 31.

delar lutar åt någon sorts sekulärt proletärt svar. Den islamistiska väckelsen får sin näring från fyra olika samhällsgrupper – som var och en tolkar islam på sitt eget sätt.

1. *De gamla utsugarnas islamism:* För det första är det de medlemmar av de traditionella privilegierade klasserna som är rädda för att förlora på en kapitalistisk modernisering av samhället – i synnerhet jordägare (inklusive präster som är beroende av inkomster från jord som tillhör religiösa stiftelser), traditionella handelskapitalister, ägare av små butiker och verkstäder. Dessa grupper har oftast varit moskéernas traditionella finansiella källor och betraktar islam som ett sätt att försvara sin etablerade livsstil och se till att de som övervakar förändringarna lyssnar på dem. I Iran och Afghanistan var det således denna grupp som gav prästerna medel för att gå mot statens jordreformer under 1960- och 1970-talen.

2. *De nya utsugarnas islamism:* För det andra är det kapitalister, ofta från den första gruppen, som har blivit framgångsrika trots motståndet från de grupper som är knutna till staten. I Egypten, till exempel, trängde sig dagens muslimska brödraskap ”in i Egyptens ekonomiska system under Sadat vid en tidpunkt då stora delar av dem hade förpassats till en oreglerad kapitalism. Uthman Ahmad Uthman, Egyptens Rockefeller, gjorde ingen hemlighet av sin sympati för bröderna.”[15]

   I Turkiet stöds Välfärdspartiet, som leds av en tidigare medlem i det största konservativa partiet, av en stor del av det mellanstora kapitalet. I Iran fanns det jämte de *bazaaris* som stödde Khomeini mot shahen förmögna kapitalister som var förbittrade över hur den ekonomiska politiken gynnade de som stod närmast monarkin.

3. *De fattigas islamism:* Den tredje gruppen är de fattiga på landsbygden som har drabbats av det kapitalistiska lantbrukets utveckling, och som har tvingats in i städerna i sin desperata jakt efter arbete. I Algeriet har således bara två miljoner av en landsbygdsbefolkning på totalt 8,2 miljoner vunnit på jordreformen. De andra 6 miljonerna ställdes inför valet mellan ökad fattigdom på landet eller att ta sig till städerna för att leta efter arbete.[16] Men i städerna ”är den lägst stående gruppen de kroniskt arbetslösa, bestående av fördrivna före detta bönder som har översvämmat städerna på jakt efter arbete... avskilda från landsbygdssamhället utan att verkligen vara inlemmade i stadssamhället.”[17]

   De förlorade det gamla livets trygghet – en trygghet som de likställer med den traditionella muslimska kulturen – utan att få någon trygg materiell tillvaro eller ett stabilt levnadssätt: ”Miljontals algerier har inte längre några klara riktlinjer för hur de ska handla eller vad de ska tro på, fångade mellan en tradition som inte längre bestämmer deras lojalitet och en modernism som inte kan tillfredsställa i synnerhet de ungas psykologiska och andliga behov.”[18]

   I en sådan situation kunde till och med den islamska agitationen på 1970-talet mot jordreformerna och för de gamla godsägarna verka lockande för både bönder och före detta bönder. Ty jordreformen kunde vara en symbol för en omvandling av landsbygden som hade ödelagt ett tryggt om än utfattigt levnadssätt. ”Islamisterna erbjöd samma framtidsutsikter för jordägarna som för bönderna utan jord: koranen brännmärkte att överta saker som tillhörde andra. Den rekommenderade de rika och de som styrde enligt *Sunna* att vara generösa mot

15 G Kepel, *The Prophet and the Pharaoh, Muslim Extremism in Egypt*, London 1985, s 109.
16 Se till exempel K Pfeifer, *Agrarian Reform Under State Capitalism in Algeria*, Boulder 1985, s 59; C Anderson, *Peasant or Proletarian*, Stockholm 1986, s 67; M Raffinot och P Jacquemot, *Le Capitalisme d'état Algerien*, Paris 1977.
17 J P Entelis, *Algeria, the Institutionalised Revolution*, Boulder 1986, s 76.
18 *Ibid*.

andra."[19]

Islamismens dragningskraft ökade under hela 1980-talet, när den ekonomiska krisen ökade skillnaderna mellan de utarmade massorna och den elit på ungefär 1% av befolkningen som styr staten och ekonomin. Deras rikedomar och västinfluerade livsstil rimmade illa med deras påstående att vara arvtagare till befrielsekampen mot fransmännen. Det var inte svårt för de tidigare bönderna att peka ut elitens "icke islamska" uppträdande som orsak till deras eget elände.

Även i Iran gynnade den kapitalistiska omvandlingen av jordbruket som fick sitt uttryck i shahens jordreform på 1960-talet bara en minoritet av de arbetande, medan resten inte fick det bättre och en del till och med sämre. Den ökade fiendskapen mot staten bland landsbygdens fattiga och de fattiga som nyligen flyttat till städerna – en fiendskap som inte skadade de islamiska krafterna som varit mot jordreformen. Så när shahen exempelvis 1962 använde statens trupper mot framstående islamister så hamnade trupperna i centrum för väldigt många människors missnöje.

I Egypten förvärrade överenskommelserna med Världsbanken och IMF (Internationella valutafonden) i mitten av 1970-talet om att "öppna" ekonomin för världsmarknaden läget för den stora massan bönder och före detta bönder betydligt och skapade en enorm bitterhet. Och i Afghanistan ledde jordreformerna som genomdrevs efter PDPA:s (kommunistpartiets) kupp 1978 till en rad spontana uppror bland alla delar av landsbygdsbefolkningen:

> Reformerna satte stopp för det traditionella sättet att arbeta (som grundades på ömsesidigt egenintresse) utan att införa något alternativ. Jordägarna som hade fråntagits sin mark såg noga till att inte distribuera något utsäde till sina arrendatorer. Folk som traditionellt hade varit villiga att tillhandahålla lån vägrade nu göra det. Det fanns planer på att starta en bank för jordbruksutveckling och för att inrätta ett departement för att övervaka distributionen av utsäde och foder, men inget av detta hade genomförts när reformerna faktiskt påbörjades... Så det var själva tillkännagivandet av reformerna som hindrade leveranserna av utsäde till bönderna... Reformen ödelade inte bara den ekonomiska strukturen utan hela produktionens sociala ramar... Istället för att ställa 98% av folket mot de 2% utsugande klasser, är det alltså inte förvånande att reformerna tvärtom ledde till en allmän revolt bland 75% av landsbygdsområdena. [Och] när det nya systemet inte visade sig fungera upplevde [till och med] de bönder som till en början hade välkomnat reformen att de skulle få det bättre genom att återgå till det gamla systemet.[20]

Men det är inte bara de före detta böndernas fiendskap mot staten som gör dem mottagliga för islamisternas budskap. Moskéerna utgör en social samlingspunkt för människor som är vilsna i en ny och egendomlig stad, och den islamska välgörenheten är frön till social service (hälsovård, skolor etc) som staten inte tillhandahåller. Så i Algeriet åtföljdes städernas tillväxt på 1970- och 1980-talen av en massiv ökning av antalet moskéer: "Allting hände som om förlamningen inom utbildningen och arabiseringen, frånvaron av kultur- och fritidsstrukturer, avsaknaden av utrymme för offentlig frihet, bristen på bostäder, gjorde tusentals unga och barn positiva till moskéerna."[21]

På detta sätt kunde medel från personer med intressen som var rakt motsatta folkets stora massor – från den gamla jordägande klassen, de nyrika eller den saudiska regeringen – skapa en både materiell och kulturell tillflyktsort för de fattiga. "I moskén såg alla – nya eller gamla borgare, fundamentalister, arbetare i företag – chansen att utveckla eller förverk-

19 A Rouadia, *Les Frères et la Mosque*, Paris 1990, s 33.
20 O Roy, *op cit*, s 88-90.
21 A Rouadia, *op cit*, s 82.

liga sin egen strategi, sina egna drömmar och förhoppningar."[22]

Detta utplånade inte klassklyftorna inom moskén. I Algeriet, till exempel, ägde det rum ett oräkneligt antal gräl i moskékommittéerna mellan personer vars olika sociala bakgrund fick dem att betrakta uppbygget av moskéerna på olika sätt – exempelvis om de skulle vägra ta emot donationer till moskén när de kom från syndiga (*haram*) källor. "Det är i själva verket ovanligt att en religiös kommitté sitter kvar hela sin mandatperiod (som i princip har slagits fast till två år) med den harmoni och enighet som förespråkas av den kult av gudomlig enhet som *muezzin* oupphörligt upprepar."[23] Men grälen doldes i en religiös förklädnad – och har inte hindrat moskéernas utbredning och islamismens ökande inflytande.

4. *Den nya medelklassens islamism:* Men varken de "traditionella" utsugande klasserna eller de utarmade massorna tillhandahåller det avgörande element som bär upp "förnyarna", det politiska islam – den kader av aktivister som sprider dess läror och riskerar skador, fängslande och död under sammandrabbningen med sina fiender.

   Till själva sin natur är de traditionella utsugande klasserna konservativa. De kan tänka sig att donera pengar så att andra kan strida – speciellt för att försvara deras materiella intressen. De gjorde det när de ställdes inför jordreformen i Algeriet i början av 1970-talet, när den baathistiska regimen i Syrien inkräktade på köpmännens och handelsmännens intressen i städerna på 1980-talet,[24] och när de iranska basarernas köpmän och små affärsmän kände sig angripna av shahen 1976-1978 och hotade av vänstern 1979-1981. Men de aktar sig för att utsätta sin egen affärsverksamhet, för att inte tala om sina liv, för fara. Så de kan knappast vara den kraft som har slitit itu samhällen som Algeriet och Egypten, fått en hel stad, Hama, att göra uppror i Syrien, använt självmordsbomber mot amerikaner och israeler i Libanon – och som har fått den iranska revolutionen att ta en mycket mer radikal vändning än någon del av den iranska borgarklassen förväntade sig.

   Denna kraft kommer i själva verket från ett fjärde, helt annat samhällsskikt – från en del av den nya medelklass som har uppstått i hela tredje världen som ett resultat av den kapitalistiska moderniseringen.

   I Iran kommer kadrerna i alla de tre islamistiska rörelser som dominerade politiken under revolutionens första år från denna bakgrund. En redogörelse beskriver stödet till den första premiärministern efter revolutionen, Bazargan:

   > När Irans utbildningssystem växte på 1950- och 1960-talen fick allt större grupper traditionella medelklasspersoner tillgång till landets universitet. När de mötte institutioner som dominerades av den gamla, västinfluerade eliten kände dessa nykomlingar till den akademiska världen ett starkt behov att rättfärdiga sin fortsatta tillgivenhet till islam inför sig själva. De gick med i de muslimska studentföreningarna [som leddes av Bazargan etc]... när de gick ut i yrkeslivet anslöt sig de nya ingenjörerna ofta till det islamska ingenjörsförbundet, som också hade grundats av Bazargan. Detta nätverk av förbund utgjorde Bazargans och den islamska moderniseringens verkligt organiserade sociala stöd... Bazargans och Taleqanis dragningskraft [berodde på] det sätt på vilket de gav de traditionella medelklassernas påläggskalvar en känsla av värdighet som gjorde det möjligt för dem att hävda sin identitet i ett samhälle som politiskt behärskades av en enligt deras uppfattning gudlös, västinfluerad och korrumperad elit.[25]

   Angående Folkets Mujahedin i Iran påpekar Abrahamian att många studier om den iranska

22 *Ibid*, s 78.
23 *Ibid*.
24 För en redogörelse för dessa händelser, se D Hiro, *Islamic Fundamentalism*, London 1989, s 97.
25 H E Chebai, *Iranian Politics and Religious Modernism*, London 1990, s 89.

revolutionens första år har talat om det radikala islams dragningskraft på de ”förtryckta”, men att det inte var förtryckta i allmänhet som utgjorde Mujahedins bas. Istället var det den mycket stora del av den nya medelklassen vars föräldrar hade varit en del av den traditionella småbourgeoisien. Han använder yrkesfördelningen bland de mujahedinmedlemmar som arresterades under shahen och utsattes för Khomeinis förtryck för att underbygga sina argument.[26]

Även om man vanligtvis föreställer sig att den tredje islamistiska kraften, Khomeinis till sist segerrika Islamska republikanska parti, leds av prästerskapet med band till basarernas traditionella handelskapitalister, så har Moaddel visat att mer än hälften av dess parlamentsledamöter var akademiker, lärare, regeringsanställda eller studenter – även om en fjärdedel kom från *bazaari*-familjer.[27] Och Bayat har konstaterat att regimen under sin kamp för att besegra arbetarnas organisationer på fabrikerna kunde luta sig på de yrkesutbildade ingenjörer som jobbade där.[28]

Azar Tabari konstaterar att ett mycket stort antal kvinnor i Irans städer efter shahens fall valde att bära slöja och förenade sig med Khomeinis anhängare mot vänstern. Hon hävdar att dessa kvinnor kom från den del av medelklassen som var den första generation som genomgick en process av ”integrering i samhället”. De kom ofta från traditionella småborgerliga familjer – med fäder som var köpmän i basarerna, handelsmän och så vidare – och tvingades till högre utbildning när industrialiseringen ledde till att de traditionella möjligheterna för deras familjer att tjäna pengar minskade. Det uppstod öppningar för dem inom yrken som lärare och sjuksköterskor. Men ”dessa kvinnor var tvungna att genomgå de ofta smärtsamma och traumatiska erfarenheter som drabbar en första generation under anpassning”:

> När unga kvinnor från dessa familjer började gå på universitet eller arbeta på sjukhus, angreps alla deras traditionella uppfattningar varje dag av en ”främmande” omgivning, där kvinnor blandade sig med män, inte bar slöja, och ibland klädde sig i enlighet med det senaste europeiska modet. Kvinnorna slets ofta mellan accepterade familjenormer och trycket från den nya omgivningen. De kunde inte bära slöja på arbetet, och kunde inte heller lämna hemmet utan slöja.

Ett vanligt svar på denna motsägelsefulla påverkan var att ”återgå till islam”, ”symboliserat av frivilligt beslöjade kvinnliga demonstranter under de stora mobiliseringarna”. Tabari hävdar att detta svar stod i klar motsättning till svaret från de kvinnor vars familjer hade varit en del av den nya medelklassen under två eller tre generationer, och som vägrade bära slöja och identifierade sig med liberalerna eller vänstern.[29] I Afghanistan, konstaterar Roy:

> Uppstod den islamistiska rörelsen inom samhällets moderna sektorer och utvecklades ur en kritik av de folkliga rörelser som föregick den... Islamisterna är intellektuella, en produkt av modernistiska enklaver inom det traditionella samhället. Deras ursprung är något som vi har kallat statsbourgeoisie – ett resultat av regeringens utbildningssystem som bara leder till tjänster inom statsapparaten... Islamisterna är ett resultat av statens utbildningssystem. Mycket få av dem har konstnärliga utbildningar. På universiteten umgås de främst med kommunisterna, som de är våldsamma motståndare till, snarare än med *ulama* [religiösa lärda personer] som de har en kluven inställning till. De har många övertygelser gemensamma med *ulama*, men det islamistiska tänkandet har utvecklats under kontakter med de stora västliga ideologierna, som de

26 E Abrahamian, *The Iranian Mojahedin*, London 1989, s 107, 201, 214, 225-226.
27 M Moaddel, *op cit*, s 224-238.
28 A Bayat, *Worker and Revolution in Iran*, London 1987, s 57.
29 A Tabari, ”Islam and the Struggle for Emancipation of Iranian Women”, i A Tabari och N Yeganeh, *In the Shadow of Islam: the Women's Movement in Iran*.

> betraktar som nyckeln till västs tekniska utveckling. För dem är problemet att utveckla en modern politisk ideologi grundad på islam, som enligt dem är det enda sättet att förlika sig med den moderna världen och det bästa sättet att stå emot den utländska imperialismen.[30]

I Algeriet har FIS' främsta rekryteringsbas varit bland arabisktalande (i motsats till fransktalande) högskole- och universitetsstudenter, och alla de ungdomar som skulle vilja vara studenter men som inte kan komma in på högskolorna:

> FIS hämtar sina medlemmar från tre delar av befolkningen: affärsvärldens medelklass, inklusive en del som är mycket rik, den stora mängd ungdomar som är arbetslösa och utestängda från högre utbildning och utgör gatorna nya trasproletariat, och ett skikt uppåtstigande arabisktalande intellektuella. De två sistnämnda grupperna är mest talrika och viktigast.[31]

De islamistiska intellektuella har gjort karriär genom att dominera universitetens teologiska fakulteter och fakulteterna för arabiska språk, och har utnyttjat dessa för att skaffa sig kontroll över många positioner som imamer i moskéerna och lärare på högskolorna. Detta utgör ett nätverk som garanterar att fler islamister rekryteras till dessa positioner och att islamistiska idéer inpräntas i den nya generationen studenter. Detta har i sin tur gjort det möjligt för dem att få inflytande över enorma mängder ungdomar.

Ahmed Rouadia skriver att de islamistiska grupperna började växa i mitten av 1970-talet och fick stöd på universiteten från arabisktalande studenter som upptäckte att de inte kunde få jobb inom administration, på det avancerade tekniska området och inom den högre förvaltningen, eftersom de inte talade franska flytande.[32] Exempelvis uppstod det i mitten av 1980-talet en bitter konflikt med rektorn på universitetet i Constantine, som anklagades för att bestrida ”det arabiska språkets värdighet” och ”vara lojal mot den franska koloniseringen” genom att låta franska vara dominerande språk på vetenskaps- och den teknologiska fakulteten:[33]

> Kvalificerade arabisktalande är förhindrade tillträde till alla viktiga sektorer, framförallt inom industrier som kräver tekniska kunskaper och utländska språk... Trots att de arabisktalande har akademisk examen så kan de inte få arbete i den moderna industrin. Till största delen slutar det med att de vänder sig till moskén.[34]

Studenter, nyutexaminerade arabisktalande och framförallt arbetslösa före detta studenter utgör en bro till det mycket stora antalet missnöjda ungdomar utanför universiteten, som upptäcker att de inte kan få platser på högskolan trots alla år de har tillbringat i ett ineffektivt och underfinansierat utbildningssystem. Trots att det nu finns nästan en miljon studenter inom påbyggnadsundervisning kan således fyra femtedelar av dem förvänta sig att misslyckas med kandidatexamen – nyckeln för att komma in på universitetet – och får räkna med ett liv i osäkerhet på gränsen till arbetslöshet:[35]

> [Islamismen] får sin styrka från den sociala vanmakt som drabbar en stor del av ungdomen, de som det sociala och ekonomiska systemet inte bryr sig om. Dess budskap är enkelt: om det finns fattigdom, nöd och vanmakt så beror det på att de som härskar inte grundar sig på legitimiteten hos *shorah* [samråd] utan bara på makt... Om det ursprungliga islam återupprättades så skulle

30 O Roy, *op cit*, s 68-69.
31 M Al-Ahnaf, B Botivewau och F Fregosi, *op cit*.
32 A Rouadia, *op cit*.
33 *Ibid*.
34 *Ibid*.
35 1989 fick bara 54.000 av de 250.000 som tog examen ut sin kandidatexamen. *Ibid*, s 137.

ojämlikheterna försvinna.[36]

Och tack vare sitt inflytande över stora skikt av studenter, akademiker och arbetslösa intellektuella kan islamismen breda ut sig och dominera spridningen av idéer i slummen och kåkstäderna där de tidigare bönderna bor. Den utbildade arabisktalande ungdomen vänder sig inte till islam för att de vill att saker och ting ska vara som de är, utan för att de tror att den leder till omfattande samhälleliga förändringar.[37]

I Egypten utvecklades den islamistiska rörelsen första gången för 65 år sedan, då Hassan al-Banna bildade muslimska brödraskapet. Den växte på 1930- och 1940-talen när besvikelsen ökade över det sekulära nationalistiska partiets, Wafd, misslyckande att utmana den brittiska makten över landet. Rörelsens bas bestod i huvudsak av statliga tjänstemän och studenter, och den var en av de viktigaste krafterna under universitetsprotesterna i slutet av 1940- och början av 1950-talet.[38] Men den spred sig och drog med sig en del arbetare i städerna och bönder, och hade ett medlemsantal som beräknades till som mest en halv miljon. Under uppbygget av rörelsen var Banna helt beredd att samarbeta med vissa personer nära den egyptiska monarkin, och Wafd:s höger såg brödraskapet som ett hinder för ett kommunistiskt inflytande bland arbetare och studenter.[39]

Men brödraskapet kunde bara tävla med kommunisterna om stödet bland de utarmade medelklasserna – och via dem bland delar av städernas fattiga – om deras religiösa språk dolde ett åtagande att genomföra reformer som gick längre än dess högerallierade ville. Dess mål blev ”till sist oförenliga med ett bevarande av det politiska, ekonomiska och sociala status quo som de härskande grupperna var hängivna”. Det garanterade att ”banden mellan det muslimska brödraskapet och de konservativa härskarna blev både instabila och svaga.”[40]

När den nya militärregeringen kring Abdul Nasser samlade hela makten i sina händer i början av 1950-talet blev brödraskapet så gott som krossat. Sex av brödraskapets ledare hängdes i december 1954 och tusentals av dess medlemmar kastades i koncentrationsläger. Ett försök att återuppliva rörelsen i mitten av 1960-talet ledde till ännu fler avrättningar, men efter Nassers död tillät hans efterträdare Sadat och Mubarak den att leva en halvt laglig tillvaro – under förutsättning att den undvek direkta konfrontationer med regimen. Ledningen för det som har kallats det ”nya islamska brödraskapet” har varit villig att godta dessa begränsningar, har följt en relativt ”återhållsam” och ”försonlig” taktik, och har fått stora summor pengar från medlemmar som landsförvisades till Saudiarabien på 1950-talet och blev rika på oljeboomen.[41] Det har gjort det möjligt för bröderna att föra fram ”en alternativ modell för en muslimsk stat” med ”egna banker, samhällsservice, utbildning och... moskéer.”[42]

Men det har också lett till att de har förlorat inflytandet över en ny generation av radikala islamister som, precis som brödraskapet själv en gång gjorde, har uppstått på universiteten och ur den utfattiga delen av den ”moderna” medelklassen. Det var dessa islamister som var ansvariga för mordet på Sadat 1981 och som ända sedan dess har fört väpnad kamp, både

36 *Ibid*, s 146.
37 *Ibid*, s 147.
38 Se R P Mitchell, *op cit*, s 13.
39 Se *ibid*, s 27.
40 *Ibid*, s 38.
41 M Hussein, ”Islamic Radicalism as a Political Protest Movement”, i N Sa'dawi, S Hitata, M Hussein och S Safwat, *Islamic Fundamentalism*, London 1989.
42 *Ibid*.

mot staten och mot den sekulariserade intelligentsian:

> När vi talar om fundamentalister i Egypten så menar vi en minoritetsgrupp som till och med är mot de muslimska bröderna... Dessa grupper består främst av ungdomar... De är mycket renläriga personer, de är beredda att offra sina liv, att göra allt... Och de utnyttjas som spjutspets för olika rörelser eftersom de kan genomföra terroristaktioner.[43]

De islamistiska studentföreningar som blev en dominerande kraft på Egyptens universitet under Sadats presidentperiod ”utgjorde den islamistiska rörelsens enda verkliga massorganisationer”.[44] De växte som en reaktion på förhållandena på universiteten och de dystra framtidsutsikter som väntade studenterna om de lyckades ta examen:

> Antalet studenter ökade från lite mindre än 200.000 1970 till mer än en halv miljon 1977... I brist på nödvändiga resurser har tillhandahållandet av gratis högre utbildning till största möjliga antal av landets ungdomar skapat ett system med försämrad utbildning.[45]

Trängseln utgör ett speciellt problem för kvinnliga studenter, som utsätts för alla möjliga sorters trakasserier i lektionssalarna och de överbefolkade bussarna. Som ett svar på denna situation,

> stärkte sig *jamaa al islamiyya* [de islamska föreningarna] avsevärt tack vare sin förmåga att identifiera [dessa problem] och ge omedelbara lösningar – exempelvis att använda studentföreningarnas pengar för att köra minibussar för kvinnliga studenter [med företräde för de som bar slöja], och kräva speciella rader för kvinnor och män under lektionerna, organisera förändringsgrupper som träffades i moskéerna, och ge ut billiga upplagor av läroböckerna.[46]

Utexaminerade studenter undkommer inte den allmänt utbredda fattigdom som råder i en stor del av det egyptiska samhället:

> Alla som examinerats har rätt till offentlig anställning. Denna åtgärd orsakar i själva verket en omfattande dold arbetslöshet på den överdrivet stora administrationens kontor där de anställda är dåligt betalda... De kan fortfarande livnära sig genom att köpa statligt subventionerade varor, men kommer troligen inte att kunna höja sig över existensminimum... Nästan varenda statligt anställd har ett andra eller tredje arbete... Ett oräkneligt antal anställda som hela morgonen sitter vid borden i ett eller annat av de oräkneliga departementskontoren tillbringar eftermiddagen som rörmokare eller taxichaufförer, arbeten de utför så illa att de lika väl skulle kunna utföras av analfabeter... En icke läs- och skrivkunnig bondekvinna som kommer till staden för att börja arbeta som hembiträde hos utlänningar kommer att få nästan dubbelt så hög lön som en biträdande adjunkt på universitetet.[47]

Det enda sättet för de flesta akademiker att komma bort från denna soppa är att få arbete utomlands, speciellt i Saudiarabien eller länderna vid Persiska viken. Och det är inte bara den enda vägen ut ur fattigdomen, utan för de flesta människor också en förutsättning för att kunna bli gifta i ett samhälle där sexuella förbindelser före äktenskapet är sällsynta.

Islamisterna kunde uttrycka dessa problem i ett religiöst språk. Som Kepel skriver om en av de tidiga islamistiska sekternas ledare, så innebär inte hans ståndpunkt ”att man ska agera som en fanatiker för ett passerat århundrade... Han sätter – på sitt eget sätt – fingret på ett

43 S Hitata, ”East West Relations”, i N Sa'dawi, S Hitata, M Hussein och S Safwat, *op cit*, s 26.
44 G Kepel, *op cit*, s 129.
45 *Ibid*, s 137.
46 *Ibid*, s 143-144.
47 *Ibid*, s 85.

centralt problem i det nuvarande egyptiska samhället."[48]

När islamisterna väl hade etablerat en massbas på universiteten befann de sig alltså, precis som i Algeriet, i ett läge där de kunde sprida ut sig i en större miljö – städerna utfattiga gator där studenter och före detta studenter blandades med en massa andra människor som sökte sitt levebröd. Detta inleddes efter att regeringen hade slagit till hårt mot den islamistiska rörelsen på universiteten efter fredsförhandlingarna med Israel i slutet av 1970-talet. "Men långt från att sätta stopp för *jamaa* gav dessa förföljelser dem ny vind i seglen... *jamaas* budskap började nu spridas utanför studenternas värld. Islamistiska kadrer och agitatorer började predika i de fattiga kvarteren."[49]

Det radikala islam som en social rörelse

Islamismens klassbas liknar den klassiska fascismens och den hinduistiska fundamentalismens (BJP, Shiv Sena och RSS i Indien). Alla dessa rörelser har rekryterat från tjänstemannamedelklassen och studenterna, liksom från den traditionella handels- och yrkesutbildade småbourgeoisien. I och med att de flesta islamistiska rörelser är fientliga mot vänstern, kvinnans rättigheter och sekularismen har många socialister och liberaler betecknat rörelserna som fascistiska. Men det är ett misstag.

Det är inte bara fascismen som kännetecknas av en småborgerlig klassbas, utan det har också varit ett drag hos jakobinismen, tredje världens nationalism, den maoistiska stalinismen och peronismen. Småborgerliga rörelser blir fascistiska först när de uppstår vid en speciell tidpunkt under klasskampen och spelar en speciell roll. Denna roll består inte bara av att mobilisera småbourgeoisien, utan också av att utnyttja deras bitterhet över vad en akut systemkris har inneburit för den, och på detta sätt förvandla dem till organiserade gangstergäng som är beredda att hjälpa kapitalet att slita sönder arbetarnas organisationer.

Det är därför Mussolinis och Hitlers rörelser var fascistiska medan låt oss säga Perons rörelse i Argentina inte var det. Även om Peron lånade en del av fascismens bildspråk så tog han makten under exceptionella förhållanden som gjorde det möjligt för honom att muta arbetarorganisationerna och samtidigt utnyttja statliga ingripanden för att leda över de stora jordbrukskapitalisternas vinster till en utbyggnad av industrin. Under sina första sex år vid makten tillät speciella omständigheter honom att öka reallönerna med 60%. Det stod i direkt motsats till det som skulle hända under en verkligt fascistisk regim. Ändå kunde den liberala intelligentsian och det argentinska kommunistpartiet tala om regimen som "nazistisk peronism", på ungefär samma sätt som en stor del av vänstern internationellt talar om islamismen idag.[50]

De islamistiska massrörelserna i länder som Algeriet och Egypten spelar också en annan roll än fascismen. De riktar sig inte i första hand mot arbetarorganisationerna och erbjuder sig inte att vara ett sätt för de viktigaste kapitalsektorerna att lösa sina problem på arbetarnas bekostnad. De är ofta indragna i direkta, väpnade sammandrabbningar med statens styrkor på ett sätt som fascistiska partier sällan har varit. Och långt från att vara imperialismens direkta företrädare har dessa rörelser tagit upp anti-imperialistiska paroller och en del anti-imperialistiska aktioner som har hindrat mycket viktiga nationella och internationella kapitalistiska intressen (till exempel i Algeriet om det andra Gulfkriget, i Egypten mot "fred" med Israel, i Iran mot den amerikanska närvaron efter störtandet av shahen).

---

48 *Ibid*, s 95-96.

49 *Ibid*, s 149.

50 För en redogörelse för denna period se till exempel A Dabat och L Lorenzano, *Conflicto Malvinese y Crisis Nacional*, Mexiko 1982, s 46-48.

I samarbete med Pakistans säkerhetstjänst och västvänliga länder i Mellanöstern lyckades det amerikanska CIA beväpna tusentals frivilliga från hela Mellanöstern för att strida mot ryssarna i Afghanistan. Men nu återvänder dessa frivilliga hem bara för att upptäcka att de kämpade för USA när de trodde att de kämpade ”för islam”, och de utgör en bitter kärna i oppositionen mot många av de regeringar som uppmuntrade dem att åka iväg. Till och med i Saudiarabien, där en ultrapuritansk wahhabitisk tolkning av de islamska *sharia*-lagarna genomdrivs med statens hela makt, påstår sig oppositionen nu ha stöd från ”tusentals Afghanistan-kämpar” som äcklats av den hycklande kungafamiljen som alltmer införlivas i den världskapitalistiska härskande klassen. Kungafamiljen ger nu igen, och fjärmar därmed ännu mer en del av just de personer som de tidigare uppmuntrat så mycket, avbryter det ekonomiska stödet till det algeriska FIS för att de stödde Irak under det andra Gulfkriget och landsförvisar en saudisk miljonär som har finansierat islamister i Egypten.

De inom vänstern som helt enkel betraktar islamisterna som ”fascister” glömmer att ta hänsyn till rörelsernas destabiliserande effekt på kapitalets intressen i hela Mellanöstern, och hamnar på samma sida som länder som tillhör imperialismens och det lokala kapitalets starkaste anhängare. Det har exempelvis hänt med de delar av vänstern som står under inflytande av det som återstår av stalinismen i Egypten. Det hände med en stor del av den iranska vänstern under slutskedet av det första Gulfkriget, då den amerikanska imperialismen satte in sin flotta på Iraks sida mot Iran. Och det riskerar att hända med den sekulariserade vänstern i Algeriet, som ställs inför närmast inbördeskrig mellan islamisterna och staten.

Men om det är fel att betrakta de islamistiska rörelserna som ”fascister” så är det lika fel att helt enkelt se dem som ”anti-imperialister” eller ”mot staten”. De kämpar inte bara mot klasser och stater som suger ut och härskar över folkmassorna. De kämpar också mot sekularism, mot kvinnor som vägrar att foga sig efter den islamska uppfattningen om ”blygsamhet”, mot vänstern och i vissa viktiga fall mot etniska eller religiösa minoriteter. De algeriska islamisterna skaffade sig grepp över universiteten i slutet av 1970- och början av 1980-talen genom att med polisens tysta medgivande organisera ”straffräder” mot vänstern, och den första person de dödade var inte en statstjänsteman utan en medlem i en trotskistisk organisation. En annan av deras aktioner var att fördöma *Hard Rock Magazine*, homosexualitet, droger och punkrock under den islamska bokmässan 1985. I de algeriska städer där de är starkast organiserar de faktiskt angrepp på kvinnor som vågar visa lite hud. FIS' första demonstrationer 1989 var som svar på ”feministiska” och ”sekulära” demonstrationer mot det islamistiska våldet, som främst drabbade kvinnor.[51] Deras fientlighet riktar sig inte bara mot staten och det utländska kapitalet, utan också mot de mer än 1 miljon algeriska medborgare som utan egen förskyllan har uppfostrats med franska som första språk, och de 10% av befolkningen som är berbisk- och inte arabisktalande.

I Egypten mördar på samma sätt de beväpnade islamistiska grupperna sekularister och islamister som har starka meningsmotsättningar med dem. De uppmuntrar muslimskt religiöst hat, inklusive pogromer, mot de 10% av befolkningen som råkar vara koptiska kristna. I Iran avrättade Khomeinis riktning inom islam omkring 100 personer 1979-1981 för ”sexuella brott” som homosexualitet och äktenskapsbrott. De avskedade kvinnor från rättssystemet och organiserar gangstergäng, det iranska Hizbollah, för att angripa kvinnor utan slöja och attackera vänsteranhängare. Och under förtrycket mot det vänsterislamistiska Folkets mujahedin dödade de tusentals personer. I Afghanistan förde de islamistiska organisationerna ett långt och blodigt krig mot den ryska ockupationen av deras land, men när ryssarna väl hade lämnat landet vände de sina tunga vapen mot varandra och slog hela områden i Kabul i spillror.

Även när islamisterna lägger tonvikten vid ”anti-imperialism” skonar de i själva verket oftast

51 M Al-Ahnaf, B Botivewau och F Fregosi, *op cit*, s 34.

imperialismen. Ty idag innebär imperialismen vanligtvis inte att västländer har direkt makt över delar av tredje världen, utan är istället ett världssystem av självständiga kapitalistiska klasser (”privata” och statliga) som är förenade i en enda världsmarknad. Vissa härskande klasser har mer makt än andra och kan därmed tvinga igenom sina förhandlingsvillkor genom att kontrollera handeln, banksystemet eller ibland med hjälp av råstyrka. Dessa härskande klasser befinner sig högst upp på en utsugningsstege, men strax under dem finns härskarna i de fattigare länderna som har sina rötter i de enskilda nationella ekonomierna och också vinner på systemet, och som alltmer knyter kontakter med de dominerande multinationella nätverken och köper in sig i de utvecklade ländernas ekonomier, även om de då och då far ut mot de som befinner sig ovanför dem.

Man kan inte *bara* skylla de stora folkmassornas lidande på de stora imperialistländerna och deras agenter som Världsbanken och IMF. Det är också ett resultat av de mindre kapitalisternas och deras staters entusiastiska deltagande i utsugningen. Det är dessa kapitalister som faktiskt tillämpar den politik som utarmar folket och ödelägger deras liv. Och det är de som använder polisen och fängelserna för att krossa de som försöker göra motstånd.

Här finns det en viktig skillnad från det som ägde rum under kolonialimperiernas klassiska imperialism, då västvärldens kolonialister bemannade staterna och ledde förtrycket. De lokala utsugande klasserna kunde dras åt två håll, antingen gå mot staten när den trampade på deras intressen eller samarbeta med den mot dem som de själva sög ut. Men de befann sig inte nödvändigtvis i frontlinjen under försvaret av hela utsugarsystemet mot upproren. Det är de idag. De är en del av systemet även om de ibland grälar med det. De är inte längre inkonsekventa motståndare till det.[52]

---

52 Phil Marshalls annars värdefulla artikel ”Islamic Fundamentalism – Opposition and Revolution” i *International Socialism* nr 40, hamnar fel just därför att den inte lyckas skilja mellan anti-imperialismen hos de borgerliga rörelser som konfronterade kolonialismen och anti-imperialismen hos de småborgerliga rörelser som möter självständiga kapitalistiska stater som är inlemmade i världssystemet. Det enda han betonar är den roll dessa rörelser kan spela när de ”uttrycker kampen mot imperialismen”. Då glömmer han att den lokala staten och den lokala borgarklassen idag vanligtvis är ett direkt ombud för utsugningen och förtrycket i tredje världen – vilket vissa strömningar inom den radikala islamismen åtminstone delvis medger (som när Qutb beskriver stater som Egypten som ”icke islamska”.
Han lyckas heller inte se att de islamistiska rörelsernas småborgerliga begränsningar innebär att deras ledare, precis som ledarna för den peronistiska rörelsen före dem, ofta använder retorik om ”imperialismen” för att rättfärdiga en slutlig överenskommelse med den lokala staten och härskande klassen samtidigt som de avleder ilskan med angrepp mot minoriteter som de identifierar som lokala företrädare för ”kulturimperialismen”. Marshall har därför fel när han hävdar att revolutionära marxister idag kan ha samma taktik mot islamismen som det tidiga Komintern före stalinismen utvecklade gentemot det tidiga 1920-talets framväxande antikoloniala rörelser. Vi måste förvisso lära oss av det tidiga Komintern att man kan vara på samma sida som vissa rörelser (eller till och med stater) i så måtto som de kämpar mot imperialismen, medan man samtidigt strävar efter att störta deras ledning och inte håller med om deras politik, strategi och taktik. Men det är inte samma sak som att säga att 1990-talets borgerliga och småborgerliga islamism är detsamma som 1920-talets borgerliga och småborgerliga antikolonialism.
Annars kan vi gå i samma fälla som vänstern i länder som Argentina gjorde i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet när de stödde sin egen borgarklass' nationalism därför att den levde i ”halvkoloniala länder”.
Som A Dabat och L Lorenzano helt riktigt har konstaterat ”blandade den argentinska nationalistiska och marxistiska vänstern... ihop [sina egna härskares] samröre med den imperialistiska borgarklassens intressen och deras diplomatiska inställsamhet gentemot USA:s armé och stat med politiskt beroende (”halvkolonialism”, ”kolonialism”), något som fick dess mest radikala och beslutsamma krafter att besluta sig för att uppmana till samtidig kamp för ”ett andra oberoende”. I själva verket stod de inför något helt annat. Varje regering i ett relativt svagt kapitalistiskt land (oberoende av dess statsstruktur) uppträder med nödvändighet ”försonligt”, ”kapitulationistiskt” när det handlar om att tillfredsställa sina egna intressen... av att få förmåner från imperialistiska regeringar eller företag... eller att befästa allianser... med dessa stater. Den sortens aktioner är i grund och botten samma för alla borgerliga regeringar, oavsett hur nationalistiska de anser sig vara. Det påverkar inte alls statens struktur och dess förhållande till kapitalets utvidgning och reproduktion i nationell skala (statens karaktär som ett direkt uttryck för de nationella härskande klasserna och inte ett uttryck för de imperialistiska länderna och andra länders borgarklasser).” (*Conflicto Malvinese y Crisis Nacional*, op cit, s 3.)

I en sådan situation kommer varje ideologi som utser bara den utländska imperialismen till fiende att slingra sig undan alla verkliga konfrontationer med systemet. Den uttrycker folkets ilska och frustration men undviker att rikta in dem mot de verkliga fienderna. Det gäller de flesta varianterna av islamism, precis som det idag gäller de flesta nationalismer i tredje världen. De pekar på en verklig fiende, världssystemet, och drabbar ibland samman våldsamt med staten. Men de frikänner större delen av den lokala borgarklassen från ansvar – imperialismens mest långvariga kompanjon.

En aktuell studie av khomeinismen i Iran av Abrahamian jämför den med peronismen och liknande sorters ”populism”:

> Khomeini antog radikala teman... Ibland lät han mer radikal än marxisterna. Men samtidigt som han la sig till med radikala teman förband han sig lojalt att bevara medelklassens egendomar. Den sortens medelklassradikalism gjorde honom närbesläktad med de latinamerikanska populisterna, speciellt peronisterna.[53]

Och Abrahamian fortsätter:

> Med ”populism” menar jag en rörelse inom den besuttna medelklassen som mobiliserar de lägre klasserna, i synnerhet de fattiga i städerna, med radikala fraser mot imperialismen, den utländska kapitalismen och det politiska etablissemanget... Populistiska rörelser lovar att höja levnadsstandarden och göra landet helt oberoende av utländska makter. Ännu viktigare är, att de när de angriper status quo med radikala fraser medvetet undviker att hota småbourgeoisien och hela principen om privat egendom. Populistiska rörelser betonar således oundvikligen vikten av en kulturell, nationell och politisk återuppbyggnad istället för en ekonomisk och social revolution.[54]

Sådana rörelser har en benägenhet att förvirra saker och ting genom att istället för verklig kamp mot imperialismen föra rent ideologisk kamp mot något som de ser som dess kulturella effekter. Man ser ”kulturimperialismen” som källan till allt ont och inte den materiella utsugningen. Kampen riktas således inte mot de krafter som egentligen är inblandade i att utarma folket, utan istället mot de som talar ”främmande” språk, accepterar ”främmande” religioner eller avvisar en påstått ”traditionell” livsstil. Det passar utmärkt för delar av det lokala kapitalet som tycker att det är enkelt att praktisera den ”inhemska kulturen”, åtminstone offentligt. Det är också av direkt materiellt intresse för delar av medelklassen som kan gynna sin egen karriär genom att knuffa undan andra från deras arbeten. Men det minskar de faror som sådana rörelser utgör för imperialismen som system.

Alltså både mobiliserar och förlamar islamismen folkets förbittring, den både bygger upp folks känslor att något måste göras och riktar in dessa känslor i en återvändsgränd, både destabiliserar staten och begränsar den verkliga kampen mot den.

Islamismens motsägelsefulla natur härrör ur den klassbas som dess kärnkadrer kommer från. Som klass kan inte småbourgeoisien följa en egen konsekvent och självständig politik. Det har alltid gällt för den traditionella småbourgeoisien – de små butiksinnehavarna, handelsmännen och oberoende yrkesmännen. De har alltid klämts mellan en konservativ längtan efter trygghet som tittar mot det förflutna och ett hopp om att de själva kan vinna något på radikala förändringar. Det gäller lika mycket för den utarmade nya medelklassen – eller de ännu mer utarmade arbetslösa före detta studenterna som vill bli medelklass – i dagens ekonomiskt mindre utvecklade länder. De kan tråna efter ett påstått gyllene förflutet. De kan se sin framtid knuten till en övergripande samhällelig utveckling med hjälp av revolutionära förändringar. Eller så kan de skylla sina svikna strävanden på andra delar av befolkningen som har fått ett ”orättvist” grepp om medelklassens jobb: religiösa och

53 E Abrahamian, *Khomeinism*, op cit, s 3.
54 *Ibid*, s 17.

etniska minoriteter, de med ett annat språk, kvinnor som arbetar på ett ”icke traditionellt” sätt.

Vartåt de vänder sig beror inte bara på omedelbara materiella faktorer. Det beror också på den kamp som förs i nationell och internationell skala. På 1950- och 1960-talen inspirerades således en stor del av tredje världens framåtsträvande medelklass verkligen av kampen mot kolonialismen och imperialismen, och det fanns en allmän känsla av att en statligt kontrollerad ekonomisk utveckling utgjorde en väg framåt. Den ansåg att den sekulära vänstern, eller åtminstone dess stalinistiska eller nationalistiska huvudströmning, förkroppsligade denna vision, och den hade ett visst herravälde på universiteten. Under denna period lockades till och med de som från början hade en religiös inriktning av det som betraktades som vänster – med Vietnamkriget mot USA och den så kallade kulturrevolutionen i Kina som exempel – och de började avvisa det traditionella religiösa tänkandet i till exempel kvinnofrågan. Det hände med de katolska befrielseteologerna i Latinamerika och Folkets mujahedin. i Iran. Och till och med i Afghanistan demonstrerade de islamistiska studenterna

> mot sionismen under sexdagarskriget, mot USA:s politik i Vietnam och etablissemangets privilegier. De var våldsamt emot viktiga personer på den traditionalistiska sidan, emot kungen och speciellt hans kusin Daoud... De protesterade mot det utländska inflytandet i Afghanistan, både Sovjetunionens och västs, och mot spekulanterna under svälten 1972 genom att kräva att man skulle ha en tröskel på privata förmögenheter.[55]

I slutet av 1970- och början av 1980-talet förändrades stämningarna. Å ena sidan innebar dödens fält i Kambodja, kriget mellan Vietnam och Kina och Kinas närmande till USA:s läger att det uppstod en världsomspännande våg av besvikelse med den så kallade ”socialistiska” modell som de östeuropeiska länderna utgjorde. Denna besvikelse ökade i slutet av 1980-talet efter förändringarna i Östeuropa och Sovjetunionens sammanbrott.

Den var till och med större i en del länder i Mellanöstern än på andra ställen eftersom illusionerna inte bara hade handlat om utrikespolitiken. De lokala regimerna hade påstått sig tillämpa nationalistiska varianter av ”socialismen” som i större eller mindre utsträckning grundade sig på den östeuropeiska modellen. Till och med vänsteranhängare som var kritiska mot sina regeringar tenderade att godta och identifiera sig med dessa påståenden. I Algeriet erbjöd sig vänstern på universiteten i början av 1970-talet frivilligt att åka ut på landsbygden för att hjälpa till med ”jordreformen”, trots att regimen redan hade förtryckt studenternas vänsterorganisationer och polisen kontrollerade universiteten. Och i Egypten fortsatte kommunisterna att utropa Nasser till socialist även sedan han hade kastat dem i fängelse. Så besvikelsen med regeringen blev för många också en besvikelse med vänstern.

Å andra sidan framträdde vissa islamska stater som politisk kraft – Gaddafis maktövertagande i Libyen, det saudisk-ledda oljeembargot mot väst vid tiden för det arabisk-israeliska kriget 1973, och mest dramatiskt det revolutionära upprättandet av den iranska islamska republiken 1979.

Islamismen började dominera bland just de studentskikt och ungdomsskikt som en gång hade tittat mot vänstern: i Algeriet till exempel ”började skikt av unga människor uppfatta Khomeini som de en gång hade uppfattat Mao och Che Guevara”.[56] Stödet till den islamistiska rörelsen blev allt starkare vartefter den föreföll erbjuda verkliga och radikala förändringar. Den islamistiska rörelsens ledare segrade.

Men islamismens motsättningar försvann inte, och de visade sig med kraft under det följande decenniet. Långt från att vara en ostoppbar kraft har islamismen i själva verket drabbats av sina egna interna motsättningar som upprepade gånger har fått dess anhängare att gå mot varandra.

55 O Roy, *op cit*, s 71.
56 M Al-Ahnaf, B Botivewau och F Fregosi, *op cit*, s 26-27.

Precis som stalinismens historia i Mellanöstern under 1940- och 1950-talen bestod av misslyckanden, förräderier, splittringar och förtryck, så har det också kännetecknat islamismens historia under 1980- och 1990-talet.

… [Här innehåller det engelska originalet en rad kapitel om enskilda länder som vi utelämnat i denna översättning, eftersom de är delvis inaktuella – öa.]

Slutsatser

Det har varit ett misstag från socialisters sida att se de islamistiska rörelserna som antingen automatiskt reaktionära och ”fascistiska” eller automatiskt ”anti-imperialistiska” och ”progressiva”. Den radikala islamismen med sitt projekt att återuppbygga samhället enligt en modell som slogs fast av Mohammed i 600-talets Arabien är i själva verket en ”utopi” som har sitt ursprung i en utfattig del av den nya medelklassen. Precis som alla ”småborgerliga utopier”[57] ställs dess anhängare i praktiken inför valet mellan hjältemodiga men fruktlösa försök att genomdriva utopin i motsättning till de som styr det existerande samhället, eller att kompromissa med dem och ge en ideologisk fernissa till fortsatt förtryck och utsugning. Detta leder oundvikligen till en splittring mellan å ena sidan en radikal, terroristisk islamism och å den andra en reformistisk. Det är också detta som får en del radikaler att gå från att använda vapen för att genomdriva ett samhälle utan ”förtryckare” till att använda dem för att påtvinga enskilda personer ett ”islamskt” uppträdande.

Socialister kan inte se de småborgerliga utopisterna som våra främsta fiender. De är inte ansvariga för det internationella kapitalistiska systemet, att tusentals miljoner människor underkastas den blinda driften att ackumulera, bankernas plundring av hela kontinenter eller de intriger som ända sedan utropandet av den ”nya världsordningen” har givit upphov till en rad fruktansvärda krig. De var inte ansvariga för det första Gulfkrigets fasor, som började med ett försök från Saddam Husseins sida att göra USA och shejkdömena vid Persiska viken en tjänst och slutade med att USA ingrep direkt på Iraks sida. De var inte skyldiga till blodbadet i Libanon, där falangisternas angrepp, den syriska interventionen mot vänstern och Israels invasion skapade de omständigheter som väckte en militant shiism. De var inte skyldiga till det andra Gulfkriget med sina ”precisionsbombningar” av sjukhus i Bagdad och slakten på 80.000 människor när de flydde från Kuwait till Basra. Fattigdom, misär, förföljelser, förtryck av mänskliga rättigheter skulle existera i länder som Egypten och Algeriet även om islamisterna skulle försvinna imorgon.

Av dessa orsaker kan socialister inte stöda staten mot islamisterna. De som gör det, med motiveringen att islamisterna hotar sekulära värderingar, gör det bara lättare för islamisterna att framställa vänstern som en del av ”förtryckarnas” ”otrogna”, ”sekularistiska” sammansvärjning mot samhällets mer utarmade delar. De upprepar de misstag som vänstern gjorde i Algeriet och Egypten, när de kallade regimer som inte gjorde något för folkmassorna för ”progressiva” – misstag som gjorde det möjligt för islamisterna att växa. Och de glömmer att allt stöd som staten ger till sekulära värderingar är villkorligt: när det passar den kommer den att sluta en överenskommelse med de mer konservativa islamisterna för att genomföra delar av *sharia* – speciellt de delar som ger människor hårda straff – i utbyte mot att de gör sig av med radikalerna med deras tro på att bekämpa förtrycket. Det är vad som hände i Pakistan under Zia och i Sudan under Nimeiry, och det är uppenbart det som Clinton-administrationen har tillrått de algeriska generalerna att göra.

Men socialister kan inte heller stöda islamisterna. Det vore att uppmana till att byta ett sorts förtryck mot ett annat, att reagera mot statens våld genom att överge försvaret av etniska och religiösa mino-

57 Denna helt riktiga beskrivning av Folkets mujahedins teorier fördes fram av en del av ledningen och medlemmarna som bröt sig ur i mitten av 1970-talet och bildade en organisation som senare tog namnet Paykar. Tyvärr fortsatte den att grunda sig på gerillakrigföring och maoism istället för en verkligt revolutionär marxism.

riteter, kvinnor och homosexuella, att hjälpa till att utse syndabockar som gör det möjligt för den kapitalistiska utsugningen att fortsätta obehindrat under förutsättning att den antar ”islamska” former. Det vore att överge målet med en självständig socialistisk politik som grundar sig på att arbetare i kamp organiserar alla förtryckta och utsugna bakom sig, och ersätta det med ett svansande efter en småborgerlig utopi som inte ens kan segra på sina egna villkor.

Islamisterna är inte våra allierade. De företräder en klass som försöker påverka arbetarklassen, och som om den lyckas antingen kommer att dra arbetarna i riktning mot en fruktlös och katastrofal äventyrspolitik eller i riktning mot en reaktionär kapitulation inför det existerande systemet – eller många gånger först till det första och därefter det andra.

Men det innebär inte att vi helt enkelt kan inta en avhållsam, avfärdande inställning till islamisterna. De växer i en miljö som utgörs av de mycket stora samhällsgrupper som drabbas av det nuvarande samhället, och vars upproriska känslor skulle kunna utnyttjas för progressiva syften, under förutsättning att de leddes av ökande arbetarstrider. Och även i frånvaro av en sådan uppgång för kampen kan många av de personer som dras till radikala versioner av islamism påverkas av socialister – under förutsättning att socialisterna kombinerar en fullständig politisk självständighet från alla sorters islamism med en vilja att ta chansen att dra in enskilda islamister i verkligt radikal kamp jämsides med dem.

Den radikala islamismen *är* full av motsättningar. Småbourgeoisien dras alltid åt två håll – mot ett radikalt uppror mot det existerande samhället och mot en kompromiss med det. Alltså fångas islamismen alltid mellan att göra uppror för att få till stånd en fullständig rekonstruktion av det islamska samhället och kompromisser för att driva igenom islamska ”reformer”.

De som behandlar islamismen som en entydigt reaktionär monolit glömmer att det uppstod konflikter mellan olika islamister om vilken inställning man skulle ta när Saudiarabien och Iran befann sig på motsatta sidor under det första Gulfkriget. Vi har de diskussioner som fick FIS i Algeriet att bryta med sina saudiska stödjare, eller islamisterna i Turkiet att organisera Irakvänliga demonstrationer från saudiskt finansierade moskéer under det andra Gulfkriget. Vi har de hårda väpnade strider som förs mellan rivaliserande islamistiska arméer i Afghanistan. Idag debatteras det inom Hamas bland palestinierna om de borde kompromissa med Arafats stympade palestinska administration – och därmed indirekt med Israel – i utbyte mot att den skulle tillämpa islamska lagar. Sådana olika attityder uppstår med nödvändighet så fort det ”reformistiska” islam tacklar existerande stater som är inlemmade i världssystemet. Ty var och en av dessa stater är i konflikt med de andra, och var och en av dem sluter sina egna avtal med de dominerande imperialisterna.

Liknande skillnader kommer med nödvändighet att uppstå varje gång arbetarnas kamp ökar. De som finansierar de islamistiska organisationerna vill få slut på kampen, om inte till och med knäcka den. En del av de radikala unga islamisterna kommer instinktivt att stöda kampen. Organisationernas ledare kommer att sitta fast i mitten och mumla om att arbetsgivarna måste visa barmhärtighet och arbetarna tålamod.

Slutligen tvingar själva kapitalismens utveckling de islamistiska ledarna att göra ideologiska kullerbyttor så fort de kommer nära makten. De ställer ”islamska värderingar” mot ”västerländska”. Men de flesta så kallade västerländska värderingarna grundar sig inte i någon mytisk europeisk kultur utan har uppstått ur kapitalismens utveckling under de senaste två seklen. För ett och ett halvt sekel sedan var den förhärskande inställningen till sexualitet inom den engelska medelklassen således anmärkningsvärt lik den som de islamistiska förnyarna predikar idag (sex var förbjudet utanför äktenskapet, kvinnor förmodades inte ens blotta sina anklar, att vara oäkta var en skamfläck som människor inte kunde uthärda) och kvinnor hade i vissa avseenden färre rättigheter än vissa delar av islam beviljar dem idag (bara den äldste sonen ärvde, medan islam ger dottern hälften av sonens

andel; det fanns ingen som helst rätt till skilsmässa, medan islam ger kvinnor den rätten under mycket begränsade villkor). Det som förändrade engelsmännens inställning var inte något som finns inneboende i västvärldens psyke eller några påstått ”judiskt-kristna värderingar” utan påverkan från en framväxande kapitalism – den behövde kvinnornas arbetskraft och tvingades därför förändra vissa attityder, och än viktigare var att den satte kvinnorna i en situation där de kunde kräva ännu större förändringar.

Det är därför den katolska kyrkan till och med i länder där den brukade vara oerhört stark, som Irland, Italien, Polen och Spanien, har tvingats acceptera ett minskat inflytande. De länder där islam är statsreligion kan inte skydda sig mot trycket för liknande förändringar, oavsett hur mycket de försöker.

Det visar sig i den iranska islamska republikens erfarenheter. Trots all propaganda om att kvinnans viktigaste roll är att vara mor och hustru och alla påtryckningar för att tvinga bort dem från vissa yrken som jurister, så har kvinnornas andel av arbetskraften ökat något och de utgör fortfarande 28% av de regeringsanställda, samma siffra som vid tiden för revolutionen.[58] Mot denna bakgrund har regimen tvingats ändra inställning till födelsekontroll (23% av kvinnorna använder preventivmedel),[59] och ibland släppa på den strikta tillämpningen av slöjtvånget. Även om kvinnor förnekas samma rättigheter som män när det gäller skilsmässa och familjelagstiftning, så har de kvar rösträtt (det finns två kvinnliga parlamentsledamöter), går i skolan, får en viss andel av platserna på universiteten i alla ämnen och uppmuntras att studera medicin och skaffa sig militär träning.[60] Som Abrahamian konstaterar angående Khomeini:

> Hans närmaste lärjungar hånade ofta ”traditionalisterna” för att vara ”gammalmodiga”. De anklagade dem för att vara besatta av rituell renhet, förhindra sina döttrar från att gå i skolan, enträget kräva att unga flickor skulle bära slöja även när det inte fanns några män närvarande, fördöma intellektuella sysslor som konst, musik och schackspel, och värst av allt vägra att dra fördel av tidningar, radio och TV.[61]

Inget av detta borde egentligen vara överraskande. De som sköter den iranska kapitalismen och den iranska staten klarar sig inte utan kvinnlig arbetskraft inom viktiga delar av ekonomin. Och de delar av småbourgeoisien som har utgjort ryggraden i det islamska republikanska partiet började på 1970-talet skicka sina döttrar till universiteten och leta efter arbete just på grund av att de ville ha den extra lönen – för att öka familjens inkomster och göra sina döttrar lättare att gifta bort. På 1980-talet har de inte velat göra sig av med dessa inkomster av religiösa hänsyn.

Islamismen kan inte stoppa den ekonomiska och därmed sociala utvecklingen mer än någon annan ideologi kan det. Och därför kommer det om och om igen att uppstå spänningar inom den som kommer att uttryckas i hårda ideologiska debatter mellan dess olika förespråkare.

Den islamistiska ungdomen är ofta en intelligent och talför produkt av det moderna samhället. De läser böcker och tidningar och tittar på TV, och känner därmed till de splittringar och sammandrabbningar som äger rum inom deras egna rörelser. Oavsett hur mycket de sluter leden mot ”sekularisterna”, vare sig de kommer från vänstern eller borgarklassen, så kommer de att diskutera våldsamt med varandra – precis som de pro-ryska och pro-kinesiska delarna av den till synes monolitiska stalinistiska världsrörelsen gjorde för 30 år sedan. Och dessa diskussioner kommer att börja skapa hemliga tvivel, åtminstone hos en del av dem.

---

58 V Moghadan, ”Women, Work and Ideology in the Islamic Republic”, *International Journal of Middle East Studies*, 1988, s 230.
59 *Ibid*, s 227.
60 *Ibid*.
61 E Abrahamian, *Khomeinism*, *op cit*, s 16.

Socialister kan utnyttja dessa motsättningar för att få en del av dessa radikala islamister att ifrågasätta sin lojalitet mot islamismens idéer och organisationer – men bara om vi kan upprätta våra egna självständiga organisationer som varken identifieras med islamisterna eller staten.

I en del frågor kommer vi att hamna på samma sida som islamisterna mot imperialismen och staten. Det gällde till exempel i många länder under det andra Gulfkriget. Det borde gälla i länder som Frankrike och Storbritannien när det handlar om att bekämpa rasismen. När islamisterna befinner sig i opposition ska vår regel vara, ”med islamisterna – ibland, med staten – aldrig”.

Men även då är vi fortfarande oense med islamisterna i grundläggande frågor. Vi är för rätten att kritisera religionen såväl som rätten att utöva den. Vi är för rätten att inte bära slöja liksom rätten för unga kvinnor i rasistiska länder som Frankrike att bära den om de vill det. Vi är mot storfinansens diskriminering av arabisktalande i länder som Algeriet – men vi är också mot diskrimineringen av berbisktalande och de delar av arbetarklassen och den lägre medelklassen som har vuxit upp med att tala franska. Framförallt är vi mot alla handlingar som ställer en del av de utsugna och förtryckta mot andra delar på grund av religion eller etniskt ursprung. Och det innebär att vi lika väl som vi försvarar islamisterna mot staten också kommer att försvara kvinnor, homosexuella, berber eller kopter mot vissa islamister.

När vi verkligen befinner oss på samma sida som islamisterna så är en del av vår uppgift att diskutera hårt med dem, att utmana dem – och inte bara deras organisationers inställning till kvinnor och minoriteter, utan också den grundläggande frågan om det är välgörenhet från de rika som behövs eller att störta de förhärskande klassförhållandena.

Vänstern har tidigare begått två misstag gentemot islamisterna. Det första har varit att vifta bort dem som fascister som vi inte har något gemensamt med. Det andra har varit att se dem som ”progressiva” som inte får kritiseras. Båda dessa misstag har hjälpt islamisterna att växa på vänsterns bekostnad i Mellanöstern. Det behövs ett annat sätt som ser islamismen som ett resultat av en djup social kris som den inte kan lösa, och som kämpar för att vinna över en del av de unga människor som stöder den till ett helt annat, självständigt, revolutionärt socialistiskt perspektiv.